

Hij die van de prins geen kwaad wist

De rol van

*Hans Willem
Bentinck*

*in de
voorbereiding op de*

*Glorious
Revolution(1688)*

Bachelorscriptie

**Onderzoekseminar III: Diplomatieke praktijken in vroegmodern
Europa: spionnen, kunstenaars en diplomaten**

Universiteit Utrecht

januari 21, 2011

Studie Geschiedenis

Docent: Liesbeth Geevers

Daan Vos

Studentnummer: 3366537

Domineesbergweg 97

3911WN

Rhenen

daan.vos@hotmail.com

Inhoud

Inleiding	4
Hoofdstuk 1: In welk historisch decor ontstonden de banden tussen Willem III en de Engelse oppositie?	8
1.1. Problemen voor de Republiek.....	8
1.2 Frankrijk.....	8
1.3 Engeland	10
1.4 De Republiek.....	11
Hoofdstuk 2: Hoe kwamen de banden tussen de Engelse oppositie en Willem III tot stand, en welke rol had Bentinck daarin?	14
2.1 Infiltratie van Engeland	14
2.2 Verslechterende betrekkingen	15
2.3 Vertrouwelingen van de stadhouder	16
2.4 Bentinck: geboorte en jeugd	17
2.5 Bentinck: vroege carrière.....	19
2.6 Bentinck: vertrouweling.....	19
2.7 Bentinck: diplomaat	21
2.8 Contacten met de Engelse oppositie	22
2.9 Duitse steun voor de invasie.....	27
2.10 Draagkracht binnen de Republiek.....	28
2.11 Voorbereidingen.....	29
2.12 Propaganda in Engeland	31
2.13 Verstoring van diplomatieke contacten.....	34
2.14 De Engelse oppositie	36
2.15 De Immortal Seven	41
2.16 Laatste voorbereidingen.....	44
2.17 Onzekere factoren rondom de invasie.....	46
Hoofdstuk 3: Hoe beïnvloedde de relatie van Bentinck met Willem III de voorbereidingen op de Glorious Revolution?	50
3.1 Vriendschap vanaf jeugd	50
3.2 Vertrouwelijke relatie tussen Bentinck en Willem III	51
3.3 Afgunst tegenover Bentinck en Willem III.....	53
3.4 Na 1688.....	55
3.5 Belang relatie voor voorbereiding Glorious Revolutie.....	56
Conclusie	58

Literatuurlijst	61
Literatuur.....	61
Websites.....	62

Illustratie omslag: Hans Willem Bentinck(1649-1709) door Michael Dahl(1659-1743) <http://www.thepeerage.com/p965.htm>

Inleiding

Voor veel Nederlandse historici is de 17de eeuw aantrekkelijk om onderzoek naar te doen. In de 17de eeuw werd Nederland namelijk gerekend tot een select groepje van machtige landen ter wereld. Het huidige Nederland is geen schijntje meer van wat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de 17de eeuw was. Later hebben historici deze eeuw de benaming de Gouden Eeuw gegeven. Deze periode kent veel intrigerende gebeurtenissen. De oprichting van de VOC, het Rampjaar 1672, het einde van de 80-jarige oorlog met de vrede van Westfalen. Naast deze korte opsomming hebben er nog een heel aantal belangrijke gebeurtenissen plaatsgevonden. Eén van de meest interessante gebeurtenis in de 17de eeuw vond plaats in het jaar 1688. Het was een revolutie, die geen revolutie was, omdat ze niet slechts vanuit één land geregisseerd is. Op 15 november 1688 landde de Hollandse stadhouder Willem III met een leger van 21.000 soldaten bij Torbay in het Engelse plaatsje Devon^{1,2} Deze invasie, en de machtsovername van de Engelse troon door Willem III staat beter bekend als de Glorious Revolution.

Deze revolutie kwam niet zomaar uit de lucht vallen. Een samenloop van omstandigheden heeft ervoor gezorgd dat deze revolutie plaats kon vinden. Een heel aantal belangrijke en minder belangrijke oorzaken gingen aan de revolutie vooraf. Naast de religieuze oorzaak was er ook een machtspolitieke en een

¹ John Carswell, *The Descent On England* (Londen 1969) 186

² Eveline Cruickshanks, *The Glorious Revolution* (Londen 2000) 28

economische oorzaak. De totstandkoming van de revolutie heeft heel wat voeten in de aarde gehad. Vanuit zowel de Republiek als vanuit Engeland is hieraan meegewerkt. Zulk een uitgebreide invasie vergde een nauwkeurige voorbereiding. Vanaf 1687 is in het diepste geheim overlegd tussen de Engelse oppositie en Willem III. Deze schimmige vorm van diplomatie heeft mij altijd bijzonder geïnteresseerd. De formele kant van diplomatie is voor mij minder aantrekkelijk als onderzoeksveld. Alle rituelen en ceremoniën die er in de formele diplomatie aan te pas komen zijn in feite een lege huls. Het draait in feite machtsverhoudingen tussen staten. Deze machtsverhoudingen kunnen door rituelen en ceremoniën heel mooi geïllustreerd worden, maar in de meeste gevallen niet veranderd. De geheime diplomatie vaart duidelijk een heel andere koers. Ambassadeurs van staten doen zich in deze vorm niet machtiger voor dan de staat werkelijk is. De machtsverhoudingen liggen er duidelijk bovenop in deze vorm van diplomatie. Het is veel duidelijker waar het hier in feite om draait. Waar veel staten bij onderhandelingen nooit het achterste van hun tong lieten zien, is bij geheime diplomatie veel meer duidelijk. Vanzelfsprekend laten concurrerende staten elkaar nooit precies weten wat ze aan het doen zijn en welke motivatie ze daar voor hebben, wel zijn de zaken binnen de schimmige en verborgen kant van de diplomatie duidelijker.

Diplomatiek gezien was de 17de eeuw een interessante periode. De diplomatie was langzamerhand bezig professioneel te worden. Enerzijds ontstonden er ministeries voor buitenlands beleid, en nam het uitwisselen van informatie een enorme vlucht.³ Anderzijds was het gebrek aan professionele

³ M.S. Anderson, *The Rise Of Modern Diplomacy* (Londen 1993) 41

instellingen duidelijk merkbaar. Contacten en het uitwisselen van informatie verliep nog lang niet vlekkeloos.⁴

De Glorious Revolution is bij uitstek een gebeurtenis om geheime diplomatie te onderzoeken. Wie literatuur over de Glorious Revolution geraadpleegd wordt, stuit al snel op namen als Willem III en Hans Willem Bentinck. Hans Willem Bentinck geldt vanaf de jeugd van Willem III als een belangrijk vertrouweling en raadgever van de Prins.⁵ Willem III heeft als stadhouder van de Republiek de gok gewaagd en is met een invasieleger de Noordzee overgestoken. Dit deed hij echter niet zonder te weten hoe hij aan de overkant zou worden ontvangen. Enkele ambassadeurs, waaronder Dijkvelt en de vertrouweling van de stadhouder Hans Willem Bentinck zijn naar Engeland gereisd, en hebben daar banden gelegd met de Engelse oppositie.

In dit paper wordt onderzocht wat de rol van Hans Willem Bentinck was in de geheime contacten tussen Willem III en de Engelse oppositie ten aanzien van de Glorious Revolution. Daarmee samenhangend wordt onderzocht wat de rol van Hans Willem Bentinck in de voorbereiding van de invasie. Naast het feit dat de rol van Bentinck in de Glorious Revolution nauwkeurig onder de loep gelegd wordt, wordt ook onderzocht waar de revolutie vandaan kwam. Werd de Glorious Revolution in zijn geheel vanuit Nederland bedacht, of heeft de Engelse oppositie in samenwerking met Willem III de invasie georganiseerd? Omdat in dit paper veel aandacht geschonken wordt aan Hans Willem Bentinck en Willem

⁴ Anderson, *The Rise Of Modern Diplomacy*, 52

⁵ Wouter Troost, *Stadhouder-koning Willem III: een politieke biografie* (Hilversum 2001)
36

III zal dit paper, hoewel niet biografisch gericht, wel een biografisch tintje krijgen.

In dit paper zal allereerst een historische context geschetst worden. Er wordt gekeken naar de machtsverhoudingen in Europa in het laatste kwartaal van de 17de eeuw. Ook wordt onderzocht hoe er een voedingsbodem voor zulk een ingrijpende invasie kon ontstaan in Europa. Daarbij worden naast de Republiek en Engeland ook Frankrijk belicht. Als tweede zal onderzocht worden hoe de geheime contacten tussen Willem III en de Engelse oppositie tot stand kwamen en verliepen. Alle belangrijke hoofdpersonen van zowel de Engelse kant als de kant van de Republiek worden voor het voetlicht gebracht. De rol van Hans Willem Bentinck komt ook in dit hoofdstuk naar voren. Ten derde wordt de relatie tussen Bentinck en Willem III nader belicht. Er wordt onderzocht in hoeverre de band tussen deze twee invloed had op de contacten met de Engelse oppositie en de voorbereiding van de invasie in 1688. Veel bewijsmateriaal zal aangevoerd worden uit de correspondentie van Willem III en Hans Willem Bentinck. Hoewel heel veel brieven nooit zijn teruggevonden, is toch een belangrijk deel van de correspondentie bewaard gebleven.⁶

⁶ N. Japikse, *Correspondentie van Willem III en Hans Willem Bentinck Deel 1* (Den Haag 1927)

Hoofdstuk 1: In welk historisch decor ontstonden de banden tussen Willem III en de Engelse oppositie?

1.1. Problemen voor de Republiek

In het laatste kwartaal van de 17de eeuw bevond de Republiek zich in een lastig parket. De kleine, vrijgevochten staat bevond zich namelijk tussen twee vuren, Engeland en Frankrijk. Laatstgenoemde was in de 17de eeuw veruit het machtigste land van Europa. Op China na zelfs het machtigste van de wereld.⁷ De Republiek had geen vriendschappelijke banden met Frankrijk tijdens de regering van Lodewijk XIV. Herhaaldelijk botsten Frankrijk en de Republiek met elkaar. Aanvankelijk betrof dit vooral economische aangelegenheden.

Sinds de oprichting van de VOC in 1602 was de Republiek een steeds grotere exporteur geworden in Europa van uit haar koloniën afkomstige producten. Naast Spanje en Portugal was de Republiek een steeds grotere speler op de markt van koloniale producten.⁸

1.2 Frankrijk

Hoewel Frankrijk zelf koloniën bezat, werden er veel koloniale producten geïmporteerd vanuit de Republiek. Het betrof onder andere allerlei specerijen en

⁷ John Carswell, *The Descent On England* 4,5

⁸ Jonathan Israël, *The Anglo-Dutch Moment* (New York 1991) 114

textiel. Ook exporteerde de Republiek veel eigen producten naar Frankrijk. Het ging vooral om de welbekende Hollandse exportproducten in de 17de eeuw, zoals Delfts blauw aardewerk, vis en andere zeeproducten.⁹ Frankrijk kon zijn eigen producten nauwelijks meer kwijt in eigen land. Tevens kwamen er vanaf 1685 grote aantallen Hugenoten naar Holland, daar zij zich in Frankrijk niet meer veilig voelden. Veel Hugenoten waren bekwame vakmannen op het gebied van textiel en papier. Deze migratie van Hugenoten naar Holland betekende een enorm verlies voor de Franse economie en tegelijk een zeer sterke boost voor de Hollandse.¹⁰

Lodewijk XIV concludeerde hieruit dat er maatregelen genomen moesten worden tegen de Republiek om haar economische invloed op Frankrijk te verminderen. Op die manier zou de Franse economie uit de negatieve spiraal kunnen komen waar ze steeds dieper in terecht kwam. In 1687 verbood hij de import van alle Hollandse haring in Frankrijk.¹¹ Deze maatregel markeerde het begin van een economische oorlog van Frankrijk tegen de Republiek. Het meest nadelig voor de Republiek is de enorme toename van importtarieven geweest voor Hollandse producten in Frankrijk. De economie in Holland had met name last van de torenhoge importtarieven op de eerder genoemde haring en de textiel. Aangezien Frankrijk een van de belangrijkste exportgebieden van de Republiek was, had de economie van Holland en in mindere mate de andere gewesten hier zwaar onder te leiden.

⁹ Jonathan Israël, *The Anglo-Dutch Moment*, 114

¹⁰ *Ibidem* 115

¹¹ Uitgezonderd de haringen met Frans zout gezouten waren. Jonathan Israël, *The Anglo-Dutch Moment* 114

Frankrijk was niet slechts op economisch gebied een vijand van de Republiek. In 1670 was er in het geheim een verdrag gesloten tussen Engeland en Frankrijk. Dit verdrag hield in dat Engeland gezamenlijk met Frankrijk zou optrekken mocht Frankrijk besluiten de Republiek aan te vallen.¹² Willem III was dit ter ore gekomen hij beseftte dat de Republiek zich in lastig vaarwater bevond. Hoewel er geen directe oorlogsdreiging bestond, kwam de Republiek steeds vijandiger te staan tegenover zowel Frankrijk als Engeland.

1.3 Engeland

De verhouding tussen de Republiek en Engeland werd niet zoals die met Frankrijk verstoord door economische onenigheden. De problemen ontstonden in het geval van Engeland meer op religieus gebied. Veel inwoners van Engeland konden het niet vinden met het katholieke bewind van Karel II en later Jacobus II. Naast Tories waren vooral veel Whigs tegenstander van het beleid van de koning in Engeland. Veel Whig dissidenten die zich in Engeland niet veilig voelden of gezocht werden door de Engelse regering vluchtten naar de Republiek, door veel dissidenten als een tolerante thuishaven gezien.¹³ Over deze kwestie ontstond onenigheid tussen Willem III en Karel II, die wilde dat Willem III de dissidenten die gezocht werden uit zou leveren aan Engeland. Willem III en de Republiek waren aanvankelijk allesbehalve uit op een confrontatie met Engeland. Desalniettemin wilde Willem III de Whig dissidenten niet aan Engeland uitleveren. Naast dit incident waren er in de jaren 80 van de 17de eeuw nog veel meer strubbelingen tussen de Republiek en Engeland.

¹² Maurice Ashley, *The Glorious Revolution of 1688* (Londen 1966) 13

¹³ Ashley, *The Glorious Revolution*, 76

Hoewel Willem aanvankelijk totaal niet op een confrontatie uit was, werden de diplomatieke verhoudingen tussen Engeland en de Republiek steeds grimmiger.

Naast diplomatieke rellen en onenigheden wordt de stroeve relatie tussen de Republiek en Engeland in de 17de eeuw goed weergegeven door drie oorlogen. Tussen 1652 en 1674 is de Republiek driemaal met Engeland in oorlog geweest. Het gaat hier om de Eerste Engelse Oorlog(1652-1654), de Tweede Engelse Oorlog(1665-1667) en de Derde Engelse Oorlog(1672-1674). Hoewel alle drie de oorlogen een politieke inslag hadden, werden de eerste twee vooral gekenmerkt door economische onenigheden, met name in de koloniale handel. De derde had echter vooral een politieke inslag. Ook was Frankrijk in deze oorlog betrokken. Uit de Derde Engelse Oorlog komt duidelijk naar voren hoezeer de Republiek, net na het Rampjaar van 1672 zich in het nauw gedreven voelde door enerzijds Engeland en anderzijds Frankrijk. Toen Frankrijk in 1672 de Republiek aanviel, was Engeland volgens het eerder genoemde verdrag genoodzaakt te volgen. Ook al liep deze oorlog voor de Republiek goed af, ook deze oorlog laat weer duidelijk zien in welk een onzeker vaarwater de Republiek zich bevond in de 17de eeuw.

1.4 De Republiek

Niet alleen buiten de grenzen van de Republiek ontstonden problemen voor Willem III. Ook de binnenlandse situatie in de Republiek was verre van stabiel. In tegenstelling tot het stabiele en evenwichtige Frankrijk werd de Republiek gekenmerkt door onenigheid. De gewesten waren niet eensgezind over het buitenlands beleid, wat de situatie in het buitenland er voor Willem III niet gemakkelijker op maakte. Exemplarisch voor deze onenigheid was de Vrede van

Nijmegen(1678).¹⁴ In dit verdrag werden enkele geschillen tussen de Republiek en Frankrijk bijgelegd. De staten van Holland en Zeeland vonden dat er in dit verdrag teveel concessies waren gedaan aan Lodewijk XIV. Hiermee stonden zij lijnrecht tegenover de visie van de Prins. Willem III had de stadhouderspositie niet op een eenvoudige manier in handen gekregen. De gewesten van de Republiek hadden dit zo lang als mogelijk was tegengehouden. Willem III was al niet bijzonder populair in de Republiek. In januari van het jaar 1672 werd Willem III nog benoemd tot kapitein-generaal. In juli 1672 mocht Willem III op 22 jarige leeftijd de titel van stadhouder dragen.¹⁵ Het Rampjaar 1672 had eveneens geen goed gedaan aan de stabiliteit van de Republiek. Willem III zocht naar een mogelijkheid om de verdeeldheid binnen de Republiek tot een einde te brengen, en op deze manier de gewesten achter hem te krijgen.

Concluderend, in het laatste kwartaal van de 17de eeuw bevond de Republiek zich in een bedreigende situatie. Van buiten de grenzen was er dreiging van Engeland en vooral van Frankrijk. Gelet op de interne factoren was de Republiek eveneens zeer onstabiel. Hoewel de Republiek uniek in haar vorm was binnen Europa, een bepaalde mate van autonomie voor elk gewest, dreigde ze juist aan een gebrek aan eenheid ten onder te gaan. Willem was gedwongen een uitweg te bedenken uit deze benauwende situatie. Een invasie van Engeland zou volgens Willem in één klap alle problemen uit de weg helpen. Een gezamenlijke vijand zou de verdeelde Republiek tot een eenheid kunnen smeden

¹⁴ Israël, *The Anglo-Dutch Moment* 112,113

¹⁵ D.M.L. Onnekink, *The Anglo-Dutch Favourite. The career of Hans Willem Bentinck, 1st Earl of Portland (1649-1709)* (Utrecht 2004) 9

volgens de Prins van Oranje.¹⁶ Willem III maakte de Staten-Generaal duidelijk dat alle gewesten gezamenlijk een vuist konden maken tegenover Frankrijk.¹⁷ De gewesten begrepen zeker dat Frankrijk de economie van de Republiek een grote schade berokkenden. Daarom hadden zij wel oren naar Willem III.

Hoe het plan van Willem III om Engeland binnen te vallen wortel schoot binnen de gelederen van de Republiek en uiteindelijk werd gerealiseerd komt verder aan bod in de volgende paragrafen.

¹⁶ Israël, *The Anglo-Dutch Moment* 115

¹⁷ Israël, *The Anglo-Dutch Moment* 120

Hoofdstuk 2: Hoe kwamen de banden tussen de Engelse oppositie en Willem III tot stand, en welke rol had Bentinck daarin?

2.1 Infiltratie van Engeland

In 1677 vond het huwelijk tussen Prins Willem III van Oranje en Prinses Mary Stuart plaats. Op het oog leek dit huwelijk een versteviging van de banden tussen Engeland en de Republiek. In werkelijkheid was het niet meer dan een strategische zet van Karel II van Engeland om samen met de Republiek sterker te staan tegenover Frankrijk, een diplomatiek huwelijk dus.

Achter de schermen werd Engeland als een belangrijke staat gezien in Europa. Een staat met een bepaalde bemiddelende factor in Europa. In latere geschiedschrijving wordt het Engeland van de 17de en de 18de eeuw ook wel omschreven als de staat die de machten in Europa in evenwicht hield, een zogenaamde balansstaat.¹⁸ Deze terminologie werd niet of nauwelijks gebruikt in de 17de eeuw. Wel voelden veel Europese vorsten aan dat Engeland een belangrijke staat was in het krachtenveld in Europa.¹⁹ Dit geconcludeerd hebbend stuurden veel Europese staten naar verhouding veel diplomaten en informanten naar Engeland. Engeland was in de 17de eeuw diep geïnfiltreerd

¹⁸ Anderson, *The rise of modern diplomacy* 152

¹⁹ Carswell, *The Decent On England* 16

door buitenlandse geheim agenten en inlichtingendiensten.²⁰ Ook Willem III had een naar verhouding groot aantal spionnen en geheime diplomaten naar Engeland gestuurd. Willem was in de decennia '70 en '80 van de 17de eeuw nog allesbehalve van plan Engeland binnen te vallen. Wel stuurde hij veel informanten naar Engeland, omdat Engeland binnen Europa een belangrijke staat was. En, zoals hij zelf schreef: ' In het geval er iets zou kunnen gebeuren'.²¹ Naast de officiële diplomaten, waren er in het laatste kwartaal van de 17de eeuw ook een heel aantal niet officiële diplomaten aanwezig. Ook in het begin van de jaren '80 van de 17de eeuw probeerde Willem III de banden met Karel II en zijn opvolger Jacobus II nog zo lang mogelijk goed te houden. Des te meer omdat Jacobus II de schoonvader van Willem III was.

2.2 Verslechterende betrekkingen

In 1687 schreef Willem III een brief aan de raadspensionaris van Holland, Caspar Fagel. In deze brief schreef Willem III dat hij en zijn vrouw Maria zich niet konden vinden in het religieuze beleid van Jacobus II. Volgens Willem schaadde het beleid van Jacobus II het protestantisme in Engeland. De raadspensionaris stuurde de citaten van Willem III door aan een Schotse advocaat, James Steuart. Deze advocaat sluisde de brief door aan Jacobus II. Of het al niet erg genoeg was, liet de Oranjepartij waar Fagel lid van was de brief vertalen in het Duits, Engels, Frans en Latijn en overal verspreiden. Steuart kwam erachter dat hij een fout had gemaakt door de geheime briefwisseling bij Jacobus II te doen belanden, maar het kwaad was al geschied. De mening van Willem III over het religieuze

²⁰ Carswell, *The Descent On England* 16

²¹ Maurice Ashley, *The Glorious Revolution of 1688* (Londen 1966) 80

beleid van Jacobus II lag op straat. Deze diplomatieke fout schaadde de relatie tussen Jacobus II en Willem III.

2.3 Vertrouwelingen van de stadhouder

De nijpende situatie waarin de Republiek zich bevond, zoals beschreven in hoofdstuk 1, dwong de Prins na te denken over een eventuele oplossing. De meeste plannen ontsproten niet alleen uit zijn eigen brein. Willem III had een select groepje vertrouwelingen om zich heen, met wie hij samen belangrijke plannen uitdacht en belangrijke beslissingen nam.²² Naar alle waarschijnlijkheid heeft Willem III dan ook samen met dit groepje een plan uitgedacht dat tot de Glorious Revolution zou moeten leiden.²³ In tabel 1 staan een aantal van zijn vertrouwelingen.

Tabel 1²⁴

Naam	Geboorte en sterfjaar	Functie/titel
Hans Willem Bentinck	1649 - 1709	Diplomaat, Generaal der Nederlanden en Eerste graaf van Portland
Arnold Joost van Keppel	1670-1718	
William Castares	1649-1715	
Everhard van Weede van Dijkveld	1626-1702	

²² D.M.L. Onnekink, *The Anglo-Dutch Favourite*. 1

²³ *Ibidem* 3

²⁴ Ashley, *The Glorious Revolution of 1688*

Omdat het groepje dat nauw rondom Willem III stond, niet algemeen bekend was is het niet duidelijk wie er precies bij hoorden. Van degenen die in de tabel stonden is wel met enige zekerheid te zeggen dat zij vertrouwelingen waren van Willem III.²⁵ De belangrijkste en meest favoriete vertrouwing van Willem III was zonder twijfel Hans Willem Bentinck (1649-1709). Om een duidelijk beeld te krijgen van zijn rol in de aanloop naar en de organisatie van de Glorious Revolution is het noodzakelijk allereerst te onderzoeken hoe hij op zulk een hoge positie in de Republiek terecht kwam.

2.4 Bentinck: geboorte en jeugd

Hans Willem Bentinck werd op 20 juli 1649 geboren in Diepenheim, als zoon van Berend Bentinck (1597-1668) en Anna van Bloemendaal (1622-1685).²⁶ Zijn familie was een belangrijke adellijke familie in Gelderland en Overijssel. Hans Willem verkeerde dus ook in de hogere kringen van Nederland. Het was dan ook niet verwonderlijk dat hij in 1664 terecht kon bij Prins Willem III als page. Naast het feit dat de familie Bentinck van hoge adel was, was de familie ook nog eens zeer oranjegezind. Ook het feit dat de familie protestants was heeft bijgedragen aan het feit dat de jonge Hans Willem Bentinck page kon worden bij Willem III. Uit verhalen uit zijn omgeving bleek dat Hans Willem Bentinck aanvankelijk helemaal geen exceptioneel persoon was. Niets wees erop dat hij later een zeer belangrijk Nederlands diplomaat zou worden. Bentinck leerde vloeiend Frans spreken en schrijven, was redelijk gedisciplineerd en had een normaal

²⁵ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 3

²⁶ *Ibidem* 6

handschrift. Mensen om hem heen omschreven zijn kwaliteiten voornamelijk als 'gemiddeld'. De meeste kwaliteiten waar Bentinck als diplomaat bekend om stond, heeft hij waarschijnlijk pas ontwikkeld toen hij zelf op diplomatieke missies gestuurd werd door zijn werkgever, Prins Willem III. Deze missies waren uiteraard pas aan de orde, toen Willem III stadhouder werd.

Bentinck werd al vroeg in zijn leven geroemd om zijn organisatie kwaliteiten. Als page maakte Hans Willem een zeer positieve indruk op de Prins van Oranje. Deze positieve indruk bezorgde hem de positie van kamerjonker. Als kamerjonker bevond Bentinck zich al snel in de hogere kringen van de Republiek. Officieel had hij totaal geen inbreng in de besluiten die Willem III nam, wel ging Bentinck als kamerjonker mee op allerlei belangrijke bezoeken van de Prins, in en buiten de Republiek. Zo raakte Bentinck steeds meer betrokken bij alle zaken die er rondom het binnenlands en buitenlands beleid van de Republiek speelden. Als kamerjonker werd Bentinck binnen de bestuurlijke kringen van de Republiek tevens geaccepteerd als een vertrouweling van de Prins.²⁷ 1672 mocht dan bekend staan als het Rampjaar, voor de carrière van Bentinck was het een sterke boost.²⁸ Naast het uitzonderlijk snel bereiken van de rang van kolonel, raakte Bentinck betrokken bij de militaire organisatie. De positie van kamerjonker betekende dat hij vanaf 1672, het jaar waarin hij kamerjonker werd steeds meer politieke en diplomatieke invloed verkreeg. Dit was een vaker voorkomende ontwikkeling in de zeventiende eeuw voor personen die zich dichtbij de stadhouder bevonden.²⁹

²⁷ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 10

²⁸ *Ibidem* 10

²⁹ *Ibidem* 11

2.5 Bentinck: vroege carrière

Een volgende belangrijke ontwikkeling aangaande de carrière van Hans Willem Bentinck deed zich voor in 1675. Willem III gebruikte Bentinck namelijk als een secretaris voor zijn geheime correspondentie. In het kader van dit onderzoek is vooral belangrijk dat veel geheime correspondentie van Willem III over Engeland ging of met Engeland plaatsvond. Bentinck kreeg zo op jonge leeftijd al veel kennis van de Engelse politieke situatie. Hij kreeg veel zicht op de wurggreep waarin koning en parlement elkaar hielden in de 17de eeuw in Engeland. Deze kennis zou hem later nog van pas komen. Ook de vele contacten met Engelse ambassadeurs die Bentinck in deze periode op deed zijn belangrijk geweest voor de bijdrage van Bentinck aan de Glorious Revolution.³⁰

2.6 Bentinck: vertrouweling

1675 was het jaar dat Bentinck definitief aan de Prins zou verbinden. Hoewel Bentinck voorafgaand aan 1675 al een zeer belangrijk adviseur was van de Prins, werd Bentinck in 1675 zelf de grootste vertrouweling en de belangrijkste adviseur van stadhouder Willem III. Naast zijn bevorderingen tot kamerjonker en in de militaire organisatie is Bentinck ook op een andere manier veel dichterbij de Prins komen te staan. Willem III kreeg namelijk de pokken. Hoewel de ziekte niet perse dodelijk behoefde te zijn, leek het daar bij Willem III wel op. De geneesheren hadden de hoop al opgegeven.³¹ Bentinck week echter geen

³⁰ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 11

³¹ A.J. van der Aa, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden Deel 2. Eerste en Tweede Stuk (Haarlem 1854)* 336

moment van de zijde van de Prins. Hij trachtte de zieke stadhouder met raad en daad bij te staan. Bentinck stelde hiermee zijn eigen leven in de waagschaal, daar het pokkenvirus zeer besmettelijk was. Hoever deze opoffering in de praktijk ging is niet geheel duidelijk. Sir William Temple, een Engels ambassadeur uit de 17de eeuw schrijft: *'I cannot here forbear to give Monsieur Bentinck the character due to him, of the best servant I have ever known in Prince's or private family.'*³² Deze bewering baseert hij op het feit dat Bentinck volgens hem zelfs bij de stadhouder in bed ging liggen om hem maar zo goed mogelijk van dienst te kunnen zijn. *'He tended his master, during the whole course of his disease, both night and day; nothing he took was given him, nor he ever removed in his bed, (...).'*³³ De memoires van William Temple zijn de enige verwijzingen naar het feit dat Bentinck bij Willem III in bed zou zijn gekropen, om het genezingsproces sneller te doen verlopen. Vast staat in ieder geval dat Bentinck altijd vol toewijding en behulpzaamheid is geweest gedurende de ziekte van de Prins.

De Prins genas volledig. Hoewel Bentinck als gevolg van zijn opofferingsgezindheid zelf ook de pokken kreeg, genas hij spoedig daarvan. Onnekink beweert in zijn proefschrift dat Bentinck zijn positie als vertrouweling door de pokken affaire slechts consolideerde, hoewel dit niet waarschijnlijk is. Het is waarschijnlijker dat de ziekte van de Prins voor Bentinck de laatste en definitieve stap was tot belangrijkste vertrouweling en rechterhand binnen de Republiek. Na zijn ziekte gaf de Prins namelijk aan dat er geen eerbewijzen of andere titels waren die genoeg compensatie boden voor de diensten die

³² W. Temple, *'Memoirs 1672-1679'*, in: *The works of Sir William Temple* (Edinburgh, 1754), I, 223

³³ W. Temple, *'Memoirs 1672-1679'*, 223

Bentinck aan de Prins bewezen had.³⁴ In 1676 schonk de stadhouder Bentinck toegang tot het Ridderschap in de orde van Holland. Dit was bijzonder omdat dit Ridderschap normaal gesproken alleen geschonken werd aan degenen die in Holland geboren waren.³⁵ Bentinck voldeed niet aan dit criterium. Nochtans gaf de Prins hem toegang tot het Ridderschap.³⁶ Naast bovenstaande gebeurtenissen zijn er nog een aantal zaken geweest die ervoor gezorgd hebben dat Bentinck een bijzonder goede relatie met de Prins had. De ruimte ontbreekt om hier uitgebreid op in te gaan. Wel moet vermeldt worden dat de vrouw van Bentinck, Anne Villiers een goede relatie had met Mary, de vrouw van de stadhouder.³⁷ Door deze dubbelrelatie werd de band tussen Bentinck en Willem III nog eens versterkt.

2.7 Bentinck: diplomaat

De diplomatieke carrière van Bentinck ontstond niet bij toeval. De militaire werkzaamheden van Bentinck kwamen enigszins op een laag pitje te staan, nadat in 1678 de Vrede van Nijmegen was gesloten met Frankrijk. De vele contacten die Bentinck als vertrouweling van Willem III had opgebouwd in de afgelopen jaren deden Willem III inzien dat Bentinck een goede diplomaat zou kunnen zijn. In 1677 werd Hans Willem op zijn eerste missie naar Engeland gestuurd. Hij moest in Engeland onderzoeken of Engeland en de Republiek gezamenlijk een

³⁴ Van der Aa, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*, 336

³⁵ Van der Aa, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden* 336

³⁶ De belangrijkste honderd edellieden van Holland mochten zitting nemen in deze orde. Wanneer een edelman niet uit Holland kwam was unanieme instemming van alle leden nodig. Dit was bij Bentinck het geval. Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 16

³⁷ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 15

anti-Franse coalitie zouden kunnen vormen. Dit moest hij niet aan Karel II zelf voorstellen, zijn opdracht was te peilen hoe er in Engeland over gedacht werd. Bentinck wist dat Karel II hier niet bijzonder positief tegenover stond. Wel was hij in contact gekomen met de graaf van Danby.³⁸ Deze graaf had ervoor gezorgd dat er in de Engelse politiek een meer positieve koers tegenover de Republiek gevoerd werd. Dankzij graaf Danby, kreeg Bentinck een zeer positieve ontvangst aan het Engelse hof. Hoewel deze eerste missie van Bentinck een niet zeer grote politieke of diplomatieke betekenis had, is de missie voor Bentinck zeer belangrijk geweest. Hij deed veel contacten op en was beter op de hoogte van de situatie bij de Stuarts. Belangrijker nog, hij kreeg banden met de eerder genoemde Danby, en ook met graaf Ormond. Beiden zouden later nog van groot belang blijken te zijn. Willem III zag Bentinck als een belangrijke pion naast de formele diplomatieke betrekkingen tussen de Republiek en Engeland.³⁹ In de jaren die volgden reisde Bentinck steeds vaker af naar Engeland, alwaar hij steeds meer contacten kreeg met vooraanstaande Engelsen. In deze jaren werd Hans Willem nog tweemaal op missie gestuurd door Willem III, in 1683 en 1685.⁴⁰

2.8 Contacten met de Engelse oppositie

Hoewel er al langer onenigheden tussen Engeland en de Republiek waren, leek het nog in geen enkel geval op een op handen zijnde revolutie. Deze situatie

³⁸ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 16

³⁹ *Ibidem* 18

⁴⁰ *Ibidem* 24

veranderde volledig vanaf 1687. Waar de situatie in de jaren '70 van de 17de eeuw nog betrekkelijk kalm oogde, was de situatie vanaf 1687 zeer broeierig.

In februari 1687 stuurde Prins Willem III Everard van Weede, heer van Dijkvelt op missie naar Engeland. Voor het geval er iets zou kunnen gebeuren.⁴¹ Historicus Maurice Ashley, een autoriteit op het gebied van geschiedschrijving over de Glorious Revolution bestempelt deze missie van Dijkvelt als een belangrijk keerpunt in de aanloop naar de Glorious Revolution.⁴² Veel is niet over deze missie bekend, maar ze wordt over het algemeen beschouwd als een poging de verstoorde betrekkingen tussen Jacobus II en Willem III enigszins te lijmen. De Engelse ambassadeur in Den Haag werd namelijk ook vervangen.

Voorafgaand aan de ontvangst van Dijkvelt in Engeland waren er al problemen. Jacobus II van Engeland weigerde namelijk Dijkvelt te ontvangen zolang Willem III D'Albeville, de nieuwe Engelse ambassadeur in Den Haag niet wilde ontvangen.⁴³ Toen Dijkvelt eindelijk ontvangen werd moest hij Jacobus II ervan overtuigen dat Willem III tolerant tegenover het religieuze beleid van Jacobus II stond. Dijkvelt moest Jacobus een zo positief mogelijk beeld van zijn werkgever Willem III geven. Naast het formele gedeelte had Dijkvelt ook een geheime missie. Op zijn terugreis nam hij vanuit Engeland een aantal geheime brieven mee voor de Prins. Deze brieven kwamen van vooraanstaande Engelse politici en kerkelijke leiders. De kern van deze brieven was, dat erin het vertrouwen op Willem III werd uitgesproken, mocht het beleid van Jacobus II volgens de briefschrijvers uit de hand lopen. Een bisschop uit Londen schreef,

⁴¹ Maurice Ashley, *The Glorious Revolution of 1688* (Londen 1966) 80

⁴² Ashley, *The Glorious Revolution* 81

⁴³ *Ibidem* 82

dat de Engelse protestanten Willem III als belangrijkste leider zagen.⁴⁴ Dijkvelt maakte handig gebruik van de contacten die Bentinck had opgedaan in de keren dat hij zelf afgereisd was naar Engeland. In tabel 2 een aantal van de belangrijke personen binnen de Engelse oppositie met wie de allereerste contacten gelegd werden. Deze personen toonden allemaal een bepaalde affiniteit met Willem III.

Tabel 2⁴⁵

Naam	Functie/title
Lord Churchill	Voormalig brigadier-generaal van het Engelse leger
Bisschop van Londen	Bisschop
Graaf van Dandy	Graaf
Graaf Nottingham	Graaf
Graaf Halifax	Graaf
Graaf Devonshire	Graaf
Graaf Rusell	Graaf
Arthur Herbert	Onbekend
De gebroeders Hyde	Onbekend
Lord Lumley	Onbekend
Gilbert Burnet	Geestelijke
William Castares	Geestelijke
Graaf van Shewsbury	Graaf
Mordount	Onbekend

De rol van Bentinck in deze uitwisseling van informatie is enigszins onduidelijk. De brieven die Dijkvelt meenam waren allemaal geschreven in onzichtbare inkt en geadresseerd aan geheime adressen in Den Haag.⁴⁶ Deze adressen waren allemaal van hulpjes, zogenaamde secretarissen van Bentinck. Bentinck zou deze

⁴⁴ *Ibidem* 85

⁴⁵ Ashley, *The Glorious Revolution*

⁴⁶ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 27

brieven dan behandelen en er een antwoord op formuleren. De historische onduidelijkheid die er bestaat, gaat over het feit dat de antwoorden van Bentinck op deze brieven nooit zijn gevonden. Sommige historici beweren dan ook dat het geen briefwisseling was die er plaatsvond, maar dat de brieven vanuit Engeland slechts nieuwsbrieven waren ter informatie.⁴⁷ Deze bewering is enigszins vreemd, aangezien deze briefwisseling zeer geheim werd gehouden. En een heel groot deel van geheime documentatie is nooit openbaar gekomen. Daarom is het te kort door de bocht gedacht deze briefwisseling af te doen als eenzijdige verstrekking van nieuws. De brieven werden namelijk naar veel verschillende oppositieleden in Engeland gestuurd. De geheimhouding in Engeland zelf was uit angst voor Jacobus II zo groot, dat het niet geheel vreemd is dat deze antwoorden nooit teruggevonden zijn.

De angst voor Jacobus en de wil om deze briefwisseling geheim te houden blijkt uit een brief van William Castares aan Hans Willem Bentinck. Op 2 oktober van het jaar 1687 schrijft Castares namelijk dat hij een goede band met Mr. Stuart(Jacobus II) wil behouden en dat hij altijd voorzichtig tracht te blijven. Hij hoopt dat de koning er niet achter zal komen dat hij het niet eens is met zijn religieuze beleid. Castares schrijft hier: *I am very sensible that it is not fitt to give up a correspondence with Mr. Stuart, nor shall I give myselfe leave to think till I have better grounds then yet I have, that he will betray me or the interest of his religion and friends.*⁴⁸ Dat de briefwisseling tussen Bentinck en de Engelse oppositie niet geheel is teruggevonden betekent dus niet dat zij niet heeft

⁴⁷ *Ibidem* 27

⁴⁸ Japikse, *Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck Deel 1*(Den Haag 1927) 758

plaatsgevonden. Of Bentinck nu al deze brieven heeft beantwoord, of dat hij slechts actie ondernam met de gekregen informatie is niet duidelijk. Hij heeft in deze contacten in ieder geval een grote rol gehad, aangezien alle brieven via hem gingen.

Naast een aantal contacten vanuit Engeland met graven en andere belangrijke personen in de Engelse adellijke kringen had Bentinck ook veel contacten met dissidenten uit Engeland.⁴⁹ Zoals al eerder genoemd vonden veel Engelse protestanten de situatie in Engeland niet meer veilig genoeg, en vluchtten naar de Republiek. Naast het feit dat de Republiek overwegend protestants was, werd de Republiek ook door veel dissidenten vanuit geheel Europa als een veilige en tolerante haven gezien. Veel Engelse protestanten die naar de Republiek waren gevlucht kwamen naar verloop van tijd in contact met Bentinck. Bentinck sprak vaak eerst met de dissidenten voordat ze Willem ontmoetten. Dit moest allemaal zeer discreet gebeuren, want Willem III wilde tegenover zijn schoonvader de schijn ophouden dat hij het niet eens was met de dissidenten. Willem III ontmoette deze dissidenten dan ook niet publiekelijk. Bentinck was daarom zijn ideale dekmantel en tevens schakel tussen Willem en de dissidenten.⁵⁰

Formeel was er nog vrij weinig aan de hand tussen Jacobus II en Willem III. Dit veranderde toen Jacobus II in juni 1688 een aantal Anglicaanse bisschoppen opsloot vanwege een beschuldiging van smaad.⁵¹ Willem III zag hier een groot kwaad in, zo schreef hij aan Bentinck: *'cett affaire des Evesques pouroit*

⁴⁹ Japikse, *Correspondentie van Willem III* 28

⁵⁰ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 28

⁵¹ *Ibidem* 29

porter les affaires promptement à des extremités'.⁵² De situatie werd nog verergerd toen Jacobus II een zoon kreeg. Bentinck was al eerder bezorgd om de zwangerschap van de koningin van Engeland, maar nu er een zoon geboren werd, waren de zorgen groter in de Republiek. Bentinck en Willem III waren vooral bang voor een katholieke dynastie. Deze zoon zou namelijk ongetwijfeld een katholieke opvoeding krijgen.⁵³ Na het ontvangen van deze boodschap wilde Willem III zo snel mogelijk met Bentinck en Dijkvelt om tafel gaan zitten.⁵⁴

2.9 Duitse steun voor de invasie

Bentinck werd ook aan de andere zijde van het front ingezet door zijn werkgever. Willem III stuurde hem namelijk naar Brandenburg om daar steun te verwerven voor de Republiek. In het geval Frankrijk de Republiek zou binnenvallen, zou de Republiek dit nooit alleen redden, en daarom vroeg Bentinck militaire steun aan Brandenburg. Zonder deze steun zou een eventuele invasie op Engeland pure zelfmoord zijn. Bentinck schreef Willem III vanuit Duitsland dat zonder Duitse troepen die de grens van de Republiek verdedigden bij een Franse aanval *'everything will be lost'*.⁵⁵ Bentinck had voor hij naar Brandenburg afreisde zeker geen garantie op succes. Aan het Brandenburgse of waaide beurtelings een pro-Hollandse en een pro-Franse wind. Bentinck had de mazzel dat hij juist bij de vorst op audiëntie kwam tijdens een pro-Hollandse wind.⁵⁶ Uit de correspondentie blijkt hoezeer Bentinck ongerust was over de

⁵² Japikse, *Correspondentie van Willem III* 23, 40-41

⁵³ Ashley, *The Glorious Revolution* 91

⁵⁴ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 30

⁵⁵ Japikse, *Correspondentie van Willem III* 133

⁵⁶ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 32

houding van Brandenburg tegenover de Republiek. Op 15 februari 1688 schreef Bentinck vanuit Brandenburg aan Caspar Fagel: *'Mijn Heer, Vooral dient te werden belet verweydering tusschen Brandenburg ende Cell. U Ede. dient daerover in ernstige termen te scryven aen den heer Fuchs, ende dat de saeck met Hamburg in der minne behoort gevonden te werden ende dat den Staet ende ick geerne offitiën daertoe willen aenwenden.'*⁵⁷

Na een aantal conversaties kreeg Bentinck de toezegging van steun van een aantal Duitse ministers en prinses. Hoewel niet iedereen met wie Bentinck gesproken had steun had beloofd, twee belangrijke vorsten van Saxon en Hannover deden namelijk niet mee, was de missie van Bentinck wel geslaagd.⁵⁸ Mocht Frankrijk de Republiek aanvallen, dan stond er een Duits leger van voldoende sterkte klaar om het Franse leger af te slaan.

2.10 Draagkracht binnen de Republiek

Terug in de Republiek kon Bentinck niet zomaar een invasie in Engeland gaan voorbereiden. Hij moest de gewesten en de Staten-Generaal ook zien mee te krijgen. Bentinck kreeg de taak de gewesten in de Republiek te overtuigen dat de Republiek onder leiding van Willem III Engeland moest binnenvallen. Zoals eerder beschreven stond de Republiek niet als één man achter Willem III, een plan voor een invasie in Engeland zou er niet gemakkelijk doorkomen. Gezamenlijke vijand Frankrijk maakte de situatie voor Willem zeker gemakkelijker.⁵⁹ Het verdrag van Nijmegen uit 1678 was bij veel gewesten in het

⁵⁷ Japikse, *Correspondentie van Willem III* 4

⁵⁸ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 33

⁵⁹ Israël, *The Anglo-Dutch moment* 115

verkeerde keelgat geschoten. Willem III benadrukte nog eens bij de gewesten hoezeer Frankrijk hun vijand was en hoe gevaarlijk de situatie was. Frankrijk voerde al een economische oorlog tegen de Republiek, en had ook al gedreigd met een oorlog op militair gebied. Het grootste probleem was het overtuigen van Amsterdam dat een invasie in Engeland nodig was en noodzakelijk voor de Republiek om overeind te blijven. In september 1688 werd er gestemd. De stem van Amsterdam ontbrak nog in deze stemming, daar de hoofdstad van Holland en van de Republiek nog steeds op twee gedachten hinkte.⁶⁰

2.11 Voorbereidingen

Nog voordat al deze gesprekken ten overtuiging hun aanvang hadden genomen, waren Bentinck en Willem III inmiddels begonnen een invasie voor te bereiden. Bentinck had in zijn eerdere carrière een hoge positie binnen het leger van de Republiek gehad, dus hij had een goede kijk op de organisatie van het leger. Bentinck had, onder het gezag van Willem III uiteraard, de leiding over de organisatorische en logistieke kant van de voorbereiding van de invasie op Engeland. Per brief hield Bentinck zijn werkgever nauwkeurig op de hoogte van de vorderingen rondom de voorbereidingen.⁶¹ Bentinck regelde de uitrusting van het leger en de vloot. De vloot van de Staten-Generaal was lang niet groot genoeg voor de invasie. Daarop besloot Bentinck een aantal schepen te huren. Hij huurde een aantal schepen bij ene Job de Wildt, die de schepen in Hellevoetsluis zou afleveren.⁶² Op 22 september zou de vloot gereed zijn.⁶³ Ondertussen was bij

⁶⁰ Israël, *The Anglo-Dutch moment* 118

⁶¹ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 34

⁶² Japikse, *Correspondentie van Willem III* 618

de Staten-Generaal nog niets bekend over al deze voorbereidingen.⁶⁴ Midden Oktober had naast de gewesten ook uiteindelijk de Staten-Generaal haar toestemming gegeven aan een invasie in Engeland.⁶⁵ Naast voorbereidingen in eigen land reisde Bentinck ook af naar Engeland om daar de invasie zo goed mogelijk voor te bereiden. Hij trok langs een groot aantal Engelse kustplaatsen(bron 1) alwaar hij onderzocht welke plaatsen geschikt waren voor de landing van de Prins met zijn invasieleger.⁶⁶

570. („MEMORIE VAN DE PLAETSEN, DIE BEQUAEM GEOOR-
DEELT WORDEN IN ENGELANDT, BEGINNENDE IN HET
NOORDEN EN EYNDIGENDE IN HET WESTEN”.
(October ? 1688) ¹).

Engelse mylen.

25 — tot Tynmouth.

30 — tot Stocton.

13 — Withby, voor klein vaertuigh.

15 — Scarborough, voor klein vaertuygh.

160 — Bridlington ²), een bay.

80 — Hull.

37 — Jarmouth.

4 — Woodbridge.

18 — Harwich.

30 — Colchester Water.

10 — beneeden de Hoop aen beyde zyden der rivier.

20 — Chappey ³).

In 't Westen van Engelandt:

Margate in 't eylandt Tenneset ⁴).

67

⁶³ *Ibidem* 34

⁶⁴ *Ibidem* 34

⁶⁵ Japikse, *Correspondentie van Willem III* 37

⁶⁶ *Ibidem* 37

⁶⁷ *Ibidem* 617

Alle voorbereidingen die er getroffen waren om de invasie zo goed mogelijk te laten verlopen, alle zorgvuldige plannings die er gemaakt waren en alle zekerheden die waren ingebouwd, onder andere het Duitse leger, waren niet genoeg voor het welslagen van de invasie. De Glorious Revolution is mede geslaagd dankzij propaganda. Deze propaganda vond zowel plaats in de Republiek als in Engeland. Eerder is al genoemd dat Willem III geheel de Republiek achter zich trachtte te krijgen door Frankrijk neer te zetten als gezamenlijke vijand waartegen maatregelen genomen moesten worden. In de Republiek was Willem III slechts afhankelijk van de goedkeuring van de Staten-Generaal, en daarmee de gewesten. Die zouden er namelijk voor zorgen dat de Prins genoeg kapitaal en een groot genoeg leger meekreeg om de invasie te doen slagen.

2.12 Propaganda in Engeland

Aan de overzijde van het kanaal was meer nodig dan slechts goedkeuring van het parlement. Een invasie waar weinig tot geen steun voor was, zou bij voorbaat al gedoemd zijn tot mislukken. Samen met Bentinck heeft Willem III daarom zo zorgvuldig en uitgebreid mogelijk geprobeerd het Engelse volk ervan te overtuigen dat Willem III toch echt de redder was die de Engelse protestanten nodig hadden.

Niet alles verliep echter even geregisseerd. Eerder is de brief van Willem III al genoemd die via de toenmalige raadspensionaris van Holland Caspar Fagel uitlekte en op straat kwam te liggen. Deze brief werd in alle talen vertaald en over heel Europa verspreid. Op het moment van uitlekken van de brief was

Willem III zeer bezorgd over de relatie met zijn schoonvader. Hij besepte niet dat de brief weleens heel goed propagandamateriaal zou kunnen zijn. En zo geschiedde het ook. De brief werd in Holland in grote getale gedrukt en naar Engeland verscheept. Henry Sidney, een Engels parlamentslid dat tot de harde kern van de oppositie tegen de Engelse koning behoorde, was verantwoordelijk voor de propaganda in Engeland. Hij zorgde ervoor dat deze brieven in geheel Engeland verspreid werden. De brieven, geschreven door Caspar Fagel, met citaten van Willem III waren onder andere fel gekant tegen het herroepen van de Test Act door Jacobus II.⁶⁸ Een Nederlandse geheime dienst, die in Londen was geïnstalleerd, hielp Sidney bij de verspreiding van deze brieven. Veel van de Glorious Revolution mocht dan vanuit de Republiek georganiseerd en geregisseerd zijn, om deze brieven heeft Sidney zelf gevraagd.⁶⁹ De revolutie moest namelijk lijken alsof ze vanuit Engeland was bedacht.⁷⁰ Willem III en Bentinck deden er dan ook alles aan om dit zo over te brengen op het Engelse volk. Het moest lijken alsof de Republiek zelf geen of nauwelijks baat bij de Revolutie zou hebben. De Hollandse propagandamachine onder leiding van Bentinck werkte op volle toeren voor de invasie in 1688. De Revolutie zou een Britse zaak zijn, uitgeroepen door de Britse natie zelf. Op deze manier probeerde Willem III de Britten te overtuigen, en bovendien achter zich te krijgen zodat de kans op het welslagen van de invasie groter werd.⁷¹

Behalve veel voorbereidingen en missies waarin de rol van Bentinck wel degelijk onderkend moet worden, maar niet precies te duiden is, heeft Bentinck

⁶⁸ Ashley, *The Glorious Revolution* 111

⁶⁹ *Ibidem* 111

⁷⁰ Jonathan Israël, *The Anglo-Dutch Moment* 122

⁷¹ *Ibidem* 123

zijn stempel ook gedrukt op een tastbare zaak. Op 30 september van het jaar waarin de invasie zou plaatsvinden bracht Prins Willem III een verklaring uit. Deze verklaring, 'Prince William Of Orange's Declaration' geheten, is geschreven met medewerking van Hans Willem Bentinck. Hoewel Fagel het grootste deel van de Declaratie van Willem geschreven heeft, heeft hij voor de inhoud wel degelijk overlegd met Dijkvelt en Bentinck. Er zijn namelijk aantekeningen gevonden op de Declaratie in het handschrift van Bentinck zelf.⁷² De rol van Bentinck is duidelijker aan te wijzen bij de verspreiding van deze Declaratie.

De verspreiding van de Declaratie kan wel beschouwd worden als een van de belangrijkste punten van alle propaganda die aan de invasie vooraf ging. Daar Bentinck een belangrijk netwerk van contacten had in Engeland, trachtte hij via deze weg de Declaratie over geheel Engeland te verspreiden. Aanvankelijk ontstonden er enige problemen met de distributie. Van zijn contacten in Engeland vernam Bentinck dat de Declaratie moeilijk te verkrijgen was. Dit terwijl Bentinck de Declaratie in grote getale had laten drukken in de Republiek. Bentinck bedacht verder een slogan voor de gehele operatie: '*pro religione et libertate*'.⁷³ Op het eerste gezicht lijkt het of Bentinck slechts een slogan koos die voor zoveel mogelijk voorstanders van de revolutie zo goed mogelijk in de oren zou klinken. En een zin die in Engeland goed zou landen, omdat de gehele Glorious Revolution vanuit Engeland gezien vooral draaide om de religie. Niets is minder waar. Voor Bentinck was dit zijn visie op de invasie, hoe hij de revolutie beleefde. Dit blijkt onder andere ook uit de briefwisseling tussen Willem III en Bentinck. Na de revolutie schreef Bentinck Willem III een brief waarin hij de

⁷² Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 36

⁷³ *Ibidem* 35

Revolutie evalueerde. Daarin schreef hij dat de gehele operatie alleen gericht was geweest op de *'service de Dieu, la défense des lois d'Angleterre et de la liberté de c'est Estat et l'intérest de toutte l'Europe'*.⁷⁴

Hoewel deze overtuiging door Willem niet gedeeld werd, waren voor Bentinck zelf religie en vrijheid onlosmakelijk met elkaar verbonden.⁷⁵ Hoewel het niet gemakkelijk is de hand van Bentinck in de Declaratie te ontdekken, staat er wel een zinsnede in die gemakkelijk van Bentinck afkomstig zou kunnen zijn. Halverwege de declaratie staat namelijk: *'(...) And from contributing all that lies in us for maintaining both of the Protestant religion and of the laws and liberties of those kingdoms; and for the securing to them the continual enjoyments of all their just rights(...).'*⁷⁶

2.13 Verstoring van diplomatieke contacten

Door deze propaganda-actie kwam Bentinck erachter dat niet alle contacten tussen hem en de Engelse oppositie werkten. Veel contacten die Bentinck in Engeland had, waren namelijk niet meer in Engeland. Voor de voorbereiding van de invasie waren een aantal belangrijke 'geheim agenten'⁷⁷ van Bentinck naar de Republiek gekomen. Nu onder andere Sidney en Jones zich niet meer in Engeland

⁷⁴ Japikse, *Correspondentie van Willem III* 23, 153

⁷⁵ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 35

⁷⁶ Ashley, *The Glorious Revolution* 204

⁷⁷ In de 17de eeuw komt de term 'geheim agenten' nog niet voor. Wel had het profiel van bijvoorbeeld Sidney en Stone veel weg van onze huidige geheim agenten.

bevonden, was Bentinck een belangrijk deel van zijn contacten kwijt.⁷⁸ Vanuit zowel Engeland als vanuit de Republiek werd geklaagd over een gebrek aan informatievoorziening. Er was zodoende een duidelijke kink in de kabel van de contacten tussen enerzijds Willem III en Bentinck en anderzijds de Engelse oppositie. In deze periode hebben deze contacten zelfs even stil gelegen.⁷⁹ Bentinck zag dat de invasie gevaar liep zonder een goede informatievoorziening van beide kanten, en besloot zijn persoonlijke secretaris, Jacob Van Leeuwen naar de overkant van het kanaal te sturen.⁸⁰ In Engeland aangekomen zocht Van Leeuwen direct contact met twee belangrijke personen uit de Engelse oppositie Edward Rusell en Richard Lumley. Deze twee stonden ook tussen de ondertekenaars van de uitnodigingsbrief aan Willem III van juni 1688. Eveneens had Van Leeuwen een afspraak met Lord Danby. Deze drie Engelse oppositieleiden gaven via Van Leeuwen hele belangrijke militaire informatie door aan Willem III en Bentinck. Ze meldden onder andere waar Jacobus zijn troepen en zijn vloot heen zou sturen. Ze lieven van Leeuwen weten dat Jacobus II zijn meeste en sterkste troepen vooral rondom Londen zou concentreren. Tevens raadden de Engelsen Willem III aan om vooral in het Westen van Engeland te landen.⁸¹ Zo werd dankzij Van Leeuwen op de vooravond van de invasie nog een aantal zeer essentiële informatie verstrekt door de Engelse oppositie. De Engelsen wilden verder dat Van Leeuwen zo snel mogelijk terugkeerde naar de

⁷⁸ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 36

⁷⁹ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 36

⁸⁰ *Ibidem* 36

⁸¹ *Ibidem* 36

Republiek voordat deze uiterst gevoelige informatie zou lekken naar het Engelse hof.⁸²

2.14 De Engelse oppositie

Sidney was niet de enige die vanaf Engelse kant nauw bij de voorbereidingen betrokken was. In tabel 1 op pagina 16 worden eveneens een aantal Engelse oppositieleiden genoemd die een belangrijke rol hebben gespeeld bij het tot stand komen van contacten met Bentinck en Willem III. Sidney was naast een belangrijke spil van Engelse kant ook één van de immortal seven, die later nog aan bod zullen komen. Ook William Skelton was een belangrijk contactpersoon van Bentinck in Engeland. Met Skelton had Bentinck contact via een in Engeland gestationeerde agent.⁸³ Uit een instructie die Bentinck deze agent stuurde wordt duidelijk hoe deze contacten verliepen. Bentinck schrijft in deze instructie het volgende.

'The declarations and letters to the seamen to bee consigned to some trusty parson in London, who is usually intrusted with the receiving and dispersing of such secrett papers as ar frequently sent thither from Holland.

The same person to take car to dispers as many as he can of both as soon as he shall know certainlay that the Prince is landed but to take car that he dispers non of them till the Prince be landed.

So sooun as the said parson is arrived with the papers, he is to give notice of his arrivall and the place whar he lodges by a letter, dereted to Mr. William Skelton

⁸² *Ibidem* 36

⁸³ Japikse, *Correspondentie van Willem III*, 619

*and to be left att Mr. Roberts' house at Barbor neare the Maypole in the Strand.*⁸⁴

Deze instructie maakt duidelijk op welke manier Bentinck de contacten met de Engelse oppositie zo geheim mogelijk trachtte te houden. Er worden zo min mogelijk namen genoemd. Wel wordt er openlijk gesproken over de landing van de Prins. Het lijkt er hier dus op dat vooral de Engelse oppositie zoveel mogelijk geheim moest blijven. De naam van Skelton wordt dan wel genoemd, maar de manier waarop de brief bij Skelton zou moeten komen spreekt van een nauwkeurige geheimhouding.

Een andere naam die veel opduikt in documenten over de voorbereiding van de invasie op Engeland is de graaf van Wharton.

Thomas Wharton(1648-1715) was een zwaargewicht binnen de Whig partij in de 17^e eeuw.⁸⁵ Hij heeft zeer veel betekend voor de Whigs. Hij zat voor de Whigs in het parlement, en stond bekend als een sterk politiek organisator. Hoewel hij stevig in het zadel zat in het centrum van de Engelse politiek, was hij een van de grootste tegenstanders van het Engelse katholieke koningshuis. In 1683 beraamde hij met een aantal andere tegenstanders een aanslag op koning Karel II en zijn zoon Jabobus II. Deze aanslag mislukte ternauwernood. Eveneens ontsnapte Wharton ternauwernood aan een arrestatie.⁸⁶ Deze aanslag stond beter bekend als het Rye House Plot. Toen hij hoorde van de plannen van Willem III om Engeland binnen te vallen, was hij meteen één van zijn grootste supporters.

⁸⁴ *Ibidem* 619

⁸⁵ Christopher Robbins, *The Earl Of Wharton And Whig Party Politics 1679-1715* (New York 1991) 1

⁸⁶ Robbins, *The Earl Of Wharton* 1

Vlak voor de Revolutie schreef Wharton een brief, bekend als *The Machiavelli Letter*.⁸⁷ Dit traktaat was niet zozeer een brief, als wel een pamflet. In deze brief rechtvaardigde Wharton geweld tegen een tirannieke vorst. De brief van Wharton werd later gezien als één van de belangrijkste literaire wapenfeiten van de Glorious Revolution.⁸⁸ Wharton schreef tevens een revolutionair liedje, *Lillibullero* geheten.⁸⁹ Hoewel dit liedje niet bijzonder veel historisch belang heeft als liedje op zich, had het wel veel waarde voor de Engelse bevolking zelf. Het liedje was oorspronkelijk bedoeld voor Ierland, en was een soort roep om een protestantse wind. In 1688 werd het liedje gekopieerd en overal in Engeland verspreid. Het liedje werd door de Engelse bevolking uitgelegd als een strijdlid tegen de huidige overheid. Belangrijker nog, de roep om de een protestantse wind werd door veel Engelsen uitgelegd als een roep om de komst van Willem III naar Engeland.⁹⁰ Hoewel Wharton dit oorspronkelijk niet bedoeld had, was hij wel voorstander van het plan. Toen Willem III in november 1688 daadwerkelijk Engeland binnenvoer, reisde Wharton hem tegemoet met een trein vol wapens.⁹¹ Wharton was meer een man van daden, dan van politieke pamfletten.

In oktober 1688 richtte hij samen met een aantal andere tegenstanders van het huidige bewind in Engeland de zogenaamde Treason Club op. Hij verzamelde wapens, en met een groep jonge rebellen sprak hij af dat zij als eerste Willem tegemoet zouden reizen als hij naar Engeland zou komen.⁹²

⁸⁷ *Ibidem* 44

⁸⁸ *Ibidem* 44

⁸⁹ Robbins, *The Earl Of Wharton* 45

⁹⁰ *Ibidem* 45

⁹¹ John Carswell, *The Old Cause: Three Biographical Studies in Whiggism* (Londen 1954) 68

⁹² Carswell, *The Descent On England* 174

Hoewel Henry Sidney ook contacten binnen het Engelse leger had, was het belang van de Treason Club in dit geval vele malen groter, omdat Wharton door de gehele hiërarchie van het Engelse leger heen veel contacten had. De Treason Club spande zich tot het uiterste in om een zo groot mogelijk gedeelte van de Engelse officieren deel uit te doen maken van het complot tegen het Engelse koningshuis.⁹³ Het verraad binnen het Engelse leger zat dan ook heel diep, toen Willem III in 1688 in Engeland aankwam. Daar kwam nog eens bij dat het zowel het Britse leger als de Britse vloot in de jaren 1680 kleiner waren dan zowel het Franse leger als het leger van de Republiek.⁹⁴

Omdat Wharton rechtstreeks contact had met Willem III, wist de stadhouder dat hij van het Britse leger niet al teveel tegenstand behoefde te verwachten. Wharton was een van de weinige Engelse politici die in rechtstreeks contact stonden met het hof in de Republiek.⁹⁵ Ook is van hem bekend dat hij meerdere geheime ontmoetingen had met andere bekende leden die vanuit Engeland bijdroegen aan de invasie, te weten Lord Danby en Lord Devonshire.⁹⁶ Er wordt zelfs gesteld dat Wharton de voor Willem doorslaggevende uitnodiging om naar Engeland te komen heeft geschreven, maar er zijn nooit primaire bronnen aangetroffen die dit punt bewijzen.⁹⁷

Naast Wharton waren er meer leden van de Whig partij die hun tegenstand tegen het katholieke regime uitten. Om de oppositie van het Engelse koningshuis goed in beeld te krijgen zal een belangrijke tegenbeweging tegen het

⁹³ Robbins, *The Earl Of Wharton* 48

⁹⁴ Carswell, *The Descent On England* 15

⁹⁵ Robbins, *The Earl Of Wharton* 49

⁹⁶ *Ibidem* 49

⁹⁷ White Kennet, *The History Of England vol. 3* (Londen 1719) 533

Engelse katholieke bewind nader belicht worden. Daarmee wordt getracht helder te krijgen met wie Bentinck, Dijkvelt en anderen contact hadden voor de invasie. De Whig partij is ontstaan in 1678. In deze periode was het meer een losse politieke beweging dan echt een georganiseerde politieke partij. De oorsprong van de Whig beweging ligt in oppositie tegen een absolute regering.

Hoewel zij al vanaf het begin lijnrecht tegenover de andere in die tijd ontstane politieke beweging de Tories stonden, liggen de wortels van de Whig beweging toch vooral in het oppositie voeren tegen een absoluut bewind. De Whigs waren zelf voorstander van een constitutionele monarchie. De meeste leden van de Whigs waren voornamelijk protestant. De Tories waren de conservatieven, over het algemeen iets meer op de hand van de koning. Vanaf de verkiezingen van 1678 uitte dit zich via de politieke weg. In 1680 hadden de Whigs het initiatief genomen tot de zogenaamde Exclusion Bill. Dit was een wet die ervoor moest zorgen dat de zoon van Karel II, Jacobus II niet de troon van Engeland zou bestijgen. In reactie daarop ontbond koning Karel II omdat hij zonder het parlement wilde regeren. Vanaf dat moment was de maat vol voor de Whigs. Ze kwamen lijnrecht tegenover het koningshuis te staan. Niet alleen politiek, maar ook op een gewelddadige manier. Het eerder genoemde Rye House Plot kwam onder andere van hun hand.⁹⁸ Na 1680, toen het parlement ontbonden was, vonden de Whigs hun medestanders in de Tories. Gezamenlijk trokken ze op tegen het koningshuis.⁹⁹ Binnen de Whig beweging werd een activistische tak opgericht, de Green Ribbon Club.¹⁰⁰ Verder manipuleerden de

⁹⁸ Encyclopedia Britannica Eleventh Edition. Whig And Tory

⁹⁹ Robbins, *The Earl Of Wharton* 53

¹⁰⁰ *Ibidem* 33

Whigs de verkiezingen. Onder andere die van 1685, waarin zij door omkoperij de uitslag ten goede van de Whigs beïnvloedden.¹⁰¹ De belangrijkste contactpersonen van Bentinck en Dijkvelt kwamen bij deze Whig beweging vandaan.

2.15 De Immortal Seven

Hoewel Wharton een belangrijk voorstander was van Willems plan Engeland binnen te vallen, behoorde Wharton volgens de officiële bronnen niet tot de zogenaamde 'Immortal Seven'. Officieel is Henry Sidney de schrijver van de uitnodiging aan Willem III, die op 30 juni is ondertekend door Sidney zelf en zes anderen(tabel 3).¹⁰²

Tabel 3¹⁰³

Naam	Politieke kleur
Lord Shrewsbury	Whig
Lord Devonshire	Whig
Lord Danby	Whig
Lord Lumley	Whig
Edward Rusell	Whig
Bisschop van Londen	Tory
Henry Sidney	Tory

¹⁰¹ *ibidem* 35,36

¹⁰² Ashley, *The Glorious Revolution* 122

¹⁰³ *ibidem* 122

De belangrijkste conclusie die uit deze tabel getrokken kan worden is dat er meer Whigs tegen het katholieke bewind waren dan Tories. Een verklaring hiervoor is, dat de Whigs veelal protestant waren. Het protestante gehalte bij de Tories was lager. Dit verklaart waarom de Whigs veel feller tegenstander waren tegenover het katholieke bewind en veel positiever stonden tegenover de komst van Willem III. De belangrijkste reden voor het schrijven van deze brief is waarschijnlijk de geboorte van de zoon van Jacobus II geweest, de prins van Wales.¹⁰⁴ Het was niet de enige oorzaak voor veel Britse politieke tegenstanders, meer de aanleiding of de laatste druppel die ervoor zorgde dat veel belangrijke Engelse parlementsleden, geestelijken en edelen tegen de Engelse troon opstonden. Het belangrijkste wat in deze brief stond, was dat veel Engelsen zich in hun vrijheid, godsdienst en eigendommen beknot voelden door het katholieke bewind. In de brief werd beweerd dat een zeer groot deel van de Engelse adel en geestelijkheid achter de brief stond en tegen het koningshuis was.¹⁰⁵ Alleen was het niet verstandig om hun namen te noemen, mocht de brief uitlekken. Het is nog maar de vraag of dit de enige reden is geweest voor Sidney voor het niet noemen van de namen. Het is namelijk nooit aangetoond of echt een zeer groot deel van de Engelse adel Willem III steunde en wilde dat hij naar de Republiek kwam. Professor Kenyon beweert zelfs dat slechts een heel klein gedeelte van de Engelse adel achter het plan van Willem stond, en dat veel Engelse edellieden dit helemaal niet zo zagen zitten.¹⁰⁶

¹⁰⁴ *Ibidem* 122, <http://www.princeofwales.gov.uk>; Previous Princes of Wales. De eerste in de lijn van de troonopvolging werd vanaf 103 automatisch Prins van Wales totdat hij of zij de Britse troon besteeg.

¹⁰⁵ Ashley, *The Glorious Revolution* 122

¹⁰⁶ J.P. Kenyon, *The Nobility in the Revolution of 1688* (Hull 1963) 103

Ook stond er in de brief dat een heel groot deel van het leger tegen een katholiek bewind was. Het enige wat volgens Sidney en de andere ondertekenaars nog problemen zou kunnen opleveren, was het parlement. Als het parlement zich namelijk aan de kant van Jabobus II zou scharen, was de invasie voorzeker een verloren zaak.¹⁰⁷ Daarom was het volgens de ondertekenaars zaak dat Willem III zo snel mogelijk een invasie voorbereidde en naar Engeland kwam, voordat Jabocus II er lucht van zou hebben gekregen en het parlement ingepakt zou hebben.¹⁰⁸

Het belang van deze brief voor de Glorious Revolution is niet heel gemakkelijk in te schatten. De brief was een duidelijk bewijs, dat een deel van de Engelse adel en geestelijkheid, hoe groot dat deel was is niet bekend, wilde dat Willem III naar Engeland kwam en daar binnenviel. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de revolutie niet geheel vanuit Engeland geregisseerd was. Wel blijkt uit deze uitnodiging aan Willem III dat de redenen voor een invasie van beide kanten weinig met elkaar gemeen hadden. Waar de Engelsen vooral bang waren dat het protestantse karakter van Groot-Brittannië teloor zou gaan, waren de redenen voor een invasie vanuit de kant van de Republiek vooral strategisch. Willem III dacht alleen aan de dreiging van Frankrijk en aan het voortbestaan van zijn de Republiek. Economische en strategische redenen voor Willem III tegenover religieuze redenen voor de Engelse tegenstanders van het katholieke bewind. Het was voor Willem zaak zijn eigen motivatie zo goed mogelijk te verhullen door middel van propaganda, en zo duidelijk mogelijk te laten zien hoeveel hij wel niet begaan was met de Engelse zaak.

¹⁰⁷ Ashley, *The Glorious Revolution* 122

¹⁰⁸ *Ibidem* 122

Overigens heet de brief 'invitation to William', terwijl hij in feite zichzelf al heeft uitgenodigd. In de eerste zin van de brief schrijft Sidney namelijk: '*We have great satisfaction to find by Russell, and since by Monsieur Zuylestein that your Highness is so ready and willing to give us such assistances as they have related to us.*'¹⁰⁹ De brieven-schrijvers zijn eerder blij met het feit dat Willem III besloten heeft Engeland binnen te vallen. De 'invitation to William' is dus in feite meer een bevestiging van goedkeuring van de komst van Willem dan dat het echt een uitnodiging is.

2.16 Laatste voorbereidingen

De Staten-Generaal stuurde het grootste en sterkste leger wat in de Republiek voorhanden was. De allerbeste soldaten werden naar Engeland gestuurd.¹¹⁰ Naast soldaten uit de Republiek zelf bestond het invasieleger ook voor een deel uit gehuurde troepen. Deze huurlegers kwamen onder andere uit Zweden, Duitsland en Frankrijk.¹¹¹ Belangrijker in dit kader is, dat er ook een flink aantal Whig dissidenten meevochten in het invasieleger. Dit waren de dissidenten die ten tijde van de regeringsjaren van Karel II of van Jacobus II naar de Republiek waren gevlucht. Van daaruit waren zij fel tegenstander van het katholieke bewind in Engeland. Bentinck had hen bereid gevonden mee te vechten in het invasieleger.¹¹² De verklaring voor de invasie die Willem III aflegde op 30 september van het revolutiejaar bevatte naast veel woorden over de Engelse vrijheden en rechten geen enkel woord over de Whigs, hun opvattingen en hun

¹⁰⁹ Ashley, *The Glorious Revolution* 201

¹¹⁰ Israël, *The Anglo-Dutch Moment* 106

¹¹¹ *Ibidem* 108,109

¹¹² *Ibidem* 122

grondwaarden. De deelnemende Whigs in de Republiek waren hierover zeer ontstemd, en deden bijna niet mee aan de invasie.¹¹³

De rol van Bentinck in de voorbereidingen van de invasie wordt ook duidelijk uit zijn eigen visie op de gehele invasie. Waar uit andere brieven al bleek hoe belangrijk de rol van God volgens Bentinck in het geheel was, blijkt dit ook uit een aantal andere brieven. In de maanden voor de revolutie stuurde Bentinck zijn vrouw een aantal brieven om haar op de hoogte te houden van de laatste voorbereidingen. Daarin komt ook een belangrijk praktisch punt naar voren, de wind. De wind heeft er namelijk voor gezorgd dat de invasie een tweetal weken uitgesteld moest worden tot op 15 november. Bentinck schrijft zijn vrouw op 30 oktober dat '(...) *Le vent nous est contraire et nous empêche de sortir(...)*'.¹¹⁴ Op 31 oktober schreef hij nogmaals over de tegenzittende wind aan zijn vrouw.¹¹⁵ In de briefwisseling aan zijn vrouw onderstreept hij tevens het belang van Gods hulp voor het welslagen van de operatie. Hij schrijft '*le vent estant assez fort, sous la sainte garde de Dieu*', en '*Dieu vous préserve et vous rende vostre santé à la joye de celui qui vous aimera tousjours inviolablement*'.¹¹⁶

Daarnaast schrijft Bentinck ook hoe druk hij het heeft met de voorbereidingen: '*Nous arrivâmes ici hier au soir au soleil couché; je ne croy pas que nous puis- sions estre prêts à faire voile que demain, tous nos vaisaux qui doivent arriver de Rotterdam et du Texel, n'estant pas encore arrivé ensemble*.

¹¹³ *Ibidem* 122

¹¹⁴ Japikse, *Correspondentie van Willem III* 360

¹¹⁵ *Ibidem* 360

¹¹⁶ Beide citaten: *Ibidem* 361

*Adieu, je vous prie de croire que je vous aymeray toute ma vie avec la mesme passion.*¹¹⁷

2.17 Onzekere factoren rondom de invasie

Ondanks dat de invasie minutieus voorbereid was, was de gehele operatie een enorme gok voor de Republiek. Hoewel Bentinck zoveel mogelijk onzekere factoren had weten uit te schakelen, onder andere door een Duits leger achter de hand te hebben, waren er nog steeds veel meer onzekere dan zekere factoren voor de Republiek. Een eerste onzekere factor was de reactie van Frankrijk. Als Lodewijk XIV zijn gehele leger richting de Republiek zou sturen, was het een verloren zaak. Het leger van de Republiek zou dan namelijk in Engeland zijn, en niet in de Republiek zelf om haar grenzen te verdedigen. De troepen die Bentinck in Duitsland geregeld had zouden bij lange na niet bij machte zijn om het sterkste land van Europa buiten de deur te houden. De Staten-Generaal had alles of niets gegokt en al haar geld op alles in gezet. De Staten-Generaal had een groot en sterk leger naar Engeland laten sturen.¹¹⁸ In oktober 1688 had Bentinck nog via een bron uit Engeland vernomen dat Jacobus II naast veel troepen in Londen ook een groot gedeelte van zijn legers rondom de Engelse havens zou groeperen.¹¹⁹

De grootste gok lag echter in Engeland zelf. Hoewel Bentinck van enkele edelen en geestelijken wist dat ze Willem zouden steunen, mocht hij Engeland

¹¹⁷ *Ibidem*, 361

¹¹⁸ Israël, *The Anglo-Dutch Moment* 106

¹¹⁹ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 36

binnenvallen, de overgrote meerderheid was een onzekere factor. Van het overgrote deel van de Engelse politiek en geestelijkheid wist Willem III niet zeker of ze hem zouden steunen of toch de kant van de Engelse koning zouden kiezen. Sidney en de zes andere immortals hadden hem wel beloofd dat *'very many of the common soldiers do daily show such an aversion to the popish religion that there is the greatest probability imaginable of great number of deserters which would come from them should there be such an occasion'*.¹²⁰ En: *'Is is no less certain that much the greatest part of the nobility and gentry are as much dissatisfied, although it is not safe to speak to many of them beforehand: and there is no doubt but that some of the most considerable of them would venture themselves with your Highness at your first landing(...)*'.¹²¹ Willem III moest dus maar vertrouwen op het woord van deze zeven Engelsen dat een zeer groot deel van het leger en van de adel ook werkelijk achter hem zou staan bij zijn invasie. Via missies van Bentinck en Dijkvelt had Willem ook wel van een aantal vooraanstaande Engelse politici vernomen dat ze hem zouden steunen. Niets was echter zeker voor Willem. Daarbij kwam nog de al eerder genoemde factor van het parlement. Willem wist ook niet welke kant het parlement zou kiezen in geval van een invasie. Zodoende stelde Willem zijn eigen leven en het voortbestaan van de Republiek op de waagschaal. Dat Willem III, Bentinck, Fagel en andere vooraanstaande politieke personen in de Republiek toch aan dit waagstuk zijn begonnen is voor een groot deel te danken aan het doorzettingsvermogen van zowel Willem III als Bentinck. Bentinck bemoeide

¹²⁰ Ashley, *The Glorious Revolution* 202

¹²¹ *Ibidem* 202

zich namelijk met alle aspecten van de voorbereiding van de invasie. Tevens zag de Prins Bentinck als zijn belangrijkste vertrouweling en raadgever.¹²²

Om werkelijk te kunnen bepalen hoe doorslaggevend de rol van Bentinck was in dit geheel is het belangrijk te kijken naar de relatie tussen Bentinck en Willem III. Zodoende is beter inzicht te geven in hoeverre Willem III zich door Bentinck liet beïnvloeden in het maken van keuzes. De relatie tussen Willem III en Hans Willem Bentinck zal in de volgende paragraaf verder aan de orde komen.

¹²² Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 43

Hoofdstuk 3: Hoe beïnvloedde de relatie van Bentinck met Willem III de voorbereidingen op de Glorious Revolution?

3.1 Vriendschap vanaf jeugd

De relatie tussen Hans Willem Bentinck en Willem III van Oranje mag ongetwijfeld een bijzondere relatie genoemd worden. Niet alleen omdat hier veel over gezegd en geschreven is, eveneens omdat de positie van Bentinck zo bijzonder was. Hoewel Bentinck van adel was, had hij verder weinig bijzondere voordelen waardoor hij het zo ver zou kunnen schoppen aan bij de stadhouder van de Republiek. Hij kwam niet eens uit Holland, en was ook geen familie van Willem III. Toch hadden Hans Willem Bentinck en Willem III vanaf de jaren '80 van de 17de eeuw een zeer bijzondere en vriendschappelijke relatie.

In 1664 begon Bentinck als beginnend page aan het stadhouderlijk paleis van Willem III in Den Haag.¹²³ Bentinck was destijds 15 jaar oud, Willem 14. Zij leerden elkaar op zulk een jeugdige leeftijd kennen. Bentinck door zijn baan als page voortdurend in de buurt van Willem. Als gevolg hiervan ontstond een sterke vriendschap tussen deze twee jonge mensen.¹²⁴ Het is vaker in de

¹²³ Onnekink, *The Anglo-Dutch Moment* 7

¹²⁴ Wouter Troost, *Stadhouder-koning Willem III: een politieke biografie* (Hilversum 2001) 105

geschiedenis voorgekomen dat een koning of een heerser over een land al jong bevriend was met deze of gene. Vaak regeerden jonge stadhouders niet zelf, maar hadden een hele kring van raadgevers om zich heen. Willem III miste dit. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij in zijn vroege jaren als stadhouder voor raad en hulp terugviel op personen waar hij het meest intiem mee was, in dit geval was die Bentinck. Uit deze vriendschappen van jongs af aan zijn vaak bijzondere relaties voortgekomen.¹²⁵ De relatie Bentinck en Willem III is dus niet uniek in zijn soort.

3.2 Vertrouwelijke relatie tussen Bentinck en Willem III

Intimiteit met een heerser was heel vaak een basis voor invloed. In het geval van Bentinck bleef het echter niet bij invloed. Bentinck kreeg zeer veel macht in Den Haag. En hij wist deze macht te behouden. Bentinck liet zich niet slechts als een marionet bedienen door Willem. Dit is een zeer groot verschil in vergelijking met kardinaal Richelieu(1585-1642) die alleen maar naar de pijpen van Lodewijk de Dertiende danste. Overigens is dit niet te danken aan het feit dat Bentinck zich veel meer boven het maaiveld uit durfde te steken dan Richelieu. De oorzaak ligt hier eenvoudigweg in het feit dat in het absolutisme van Frankrijk geen plaats was voor personen met de macht van Bentinck. De koning duldde niemand om zich heen. En dit terwijl in de Republiek de macht van de stadhouder in geen geval te vergelijken viel met dat van de Franse koning.

Beide jongens waren zeer gesloten van karakter. Tegenover weinig mensen uitten zij hun diepste zielenroerselen. Te over elkaar wel uitten zij die

¹²⁵ Onnekink, *The Anglo-Dutch Moment* 10

wel.¹²⁶ Voor de meeste buitenstaanders stond Willem III dan ook bekend als een zeer gesloten persoonlijkheid. Voor veel biografen is het dan ook moeilijk geweest goed onderzoek te doen naar de persoonlijkheid van Willem III, vooral in zijn jongere jaren.¹²⁷ De beste informatie over de persoonlijkheid en het karakter van Willem III kan gehaald worden uit de briefcorrespondentie met Hans Willem Bentinck. Daaruit blijkt namelijk dat Willem III voor vertrouwelingen wel degelijk een zeer warm en gevoelig persoon was.¹²⁸ In een brief aan Bentinck schrijft hij bijvoorbeeld: *'Ik kan U niet zeggen met hoeveel smart ik U vanmorgen verlaten heb en hoe ontroerd ik was U in den toestand, waarin gij waart, te zien, nog in welk een onrust ik thans verkeer.'*¹²⁹ In deze brief, geschreven in 1579 toonde Willem III zijn medeleven met Bentinck, die een met een aantal zieke familieleden te kampen had. Dat veel informatie over het gevoel en de persoonlijkheid uit de briefwisseling tussen Willem III en Bentinck afkomstig is, zegt veel over de bijzondere en vriendschappelijke relatie die de twee hadden. Wouter Troost beschrijft in zijn biografie over Willem III dat de komst van Bentinck als page in 1664 en het aanblijven van hem een zeer grote invloed heeft gehad op het verdere leven van Willem III.¹³⁰

Naast het feit dat beiden zeer gesloten waren, en qua leeftijd weinig van elkaar verschilden is er nog een andere reden aan te wijzen waardoor de hechte band tussen Willem III en Hans Willem Bentinck is ontstaan. Bentinck kwam namelijk uit een eenvoudig gezin. Hoewel de familie Bentinck van adel was, is

¹²⁶ Troost, *Stadhouder-koning Willem III* 23

¹²⁷ Troost, *Stadhouder-koning Willem III* 34

¹²⁸ *Ibidem* 34

¹²⁹ H.P.P.Rijperman, *Uit de correspondentie van prins Willem III, den stadhouder-koning* (Amsterdam 1938) 51

¹³⁰ Troost, *Stadhouder-koning Willem III* 60

Bentinck opgegroeid op het platteland. Toen hij op zijn vijftiende naar het hof van de stadhouder in Den Haag kwam veranderde zijn leven ingrijpend. Hij kwam in een situatie terecht vol afgunst, intriges en andere ingewikkelde zaken die hij in zijn eenvoudige leven op het platteland nooit tegengekomen was. Het is goed mogelijk dat deze radicale verandering van milieu voor Bentinck heeft bijgedragen aan de vriendschap tussen Willem III en Bentinck.¹³¹ Willem III was voor jonge page namelijk de enige met wie hij dag en nacht optrok, en waar hij zich aan kon hechten in deze voor hem vreemde omgeving.

3.3 Afgunst tegenover Bentinck en Willem III

Er deden zich veel geruchten de ronde over een eventuele homoseksuele relatie tussen Willem III en Bentinck. Deze geruchten zijn echter nooit officieel bewezen. Wel ontstonden er problemen toen Willem III ver na de Glorious Revolution, in 1697 een nieuwe vriend en vertrouweling kreeg, Arnold Joost van de Keppel. Al snel deden de geruchten de ronde dat Arnold Joost van de Keppel zijn nieuwe homoseksuele vriend was. Bentinck kon zich niet in deze situatie vinden. Hij schreef dan ook een brief aan Willem III waarin hij het voor de stadhouder opnam. Bentinck beweerde in de brief dat hij nooit geloofde dat Willem III zich zou verlagen tot zulke daden. Hiermee pleitte Bentinck als het ware zichzelf vrij van ooit een homoseksuele relatie met Willem III te hebben gehad.¹³² Uit deze brief blijkt wel enigszins afgunst van de kant van Bentinck. Hij was altijd de belangrijkste adviseur en vertrouweling geweest van Willem III, en

¹³¹ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 8

¹³² Troost, *Stadhouder-koning Willem III* 36

nu was daar opeens een vreemde eend in de bijt. Ondanks alles is Bentinck zijn vriend Willem III nooit in het openbaar afgefallen.

Wel is het frappant dat Willem III altijd bijzonder weinig aandacht voor vrouwen gehad heeft.¹³³ Hoewel hij al op jonge leeftijd trouwde met Mary Stuart, heeft hij bij haar geen enkel kind verwekt. Naast de geruchten dat hij met Bentinck en Van de Keppel een homoseksuele relatie gehad zou hebben, deden meer verhalen de ronde. Bepaalde personen kwamen regelmatig bij Willem, en het waren allemaal bezoekjes van soms wel een half uur.¹³⁴

Behalve van homoseksualiteit werd Bentinck wel van meer zaken beticht. De jonge kamerjonker werd onder andere beschuldigd van corruptie. Het was namelijk big business in de 17de eeuw om als ambtenaar of hofbediende naast het normale werk veel geld bij te verdienen. Veel ambtenaren verdienden namelijk niet genoeg en moesten wel bijverdienen om een fatsoenlijk salaris bijeen te sprokkelen. Bentinck stond echter altijd bekend als een integere persoonlijkheid. Beschuldigingen van fraude aan zijn adres zijn er dan ook nooit veel geweest.¹³⁵

Veel hooggeplaatste personen in de kring rond de stadhouder keken met afgunst naar de jonge Bentinck die zoveel vertrouwen genoot van Willem.¹³⁶ Hij werd vooral beschuldigd door personen rondom Willem die vele malen ouder

¹³³ Troost, *Stadhouder-koning Willem III* 36

¹³⁴ *Ibidem* 36, Citaat: 'Daarvoor, in 1682 werd Willem III zo vaak bezocht door een zekere ritmeester van Dorp, dat Huygens jr., de secretaris van Willem III, twee keer bij Baarsenburg, de kamerdienaar, informeerde naar het doel van deze bezoeken. Baarsenburg had zich op de vlakte gehouden, maar wel gezegd dat de bezoeken al enige tijd regelmatig plaatsvonden en soms een half uur duurden.'

¹³⁵ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 13

¹³⁶ *Ibidem* 13

waren dan Bentinck was. Vooral Ouwekerk, een belangrijke raadgever die altijd heel dichtbij de stadhouder stond, liet regelmatig weten niet blij te zijn met Bentinck.¹³⁷ Bentinck kreeg het verwijt dat hij andere hofbedienden aftroefde en tegenwerkte.¹³⁸

3.4 Na 1688

Hoewel de periode na de revolutie in 1688 feitelijk niet bij het onderzoek behoort, is het toch wel belangrijk een aantal dingen hierover te vermelden. Als favoriet van Willem III kreeg Bentinck namelijk een zeer hoge en belangrijke functie onder de nieuwe koning van Engeland. Hij werd verheven tot eerste graaf van Portland. Belangrijker nog, zelfs in Engeland bleef Bentinck de belangrijkste adviseur en vertrouweling van koning Willem III. Uit de testamentaire beschikking van Willem III voor Hans Willem Bentinck blijkt hoe belangrijk Willem III Bentinck vond. Willem III liet hier onder andere het volgende optekenen. *' Wy ondergeschreven hebben in craghte van de clause reser- vatoir, geïnsereert in den testamente, by ons alhier in Den Hagh den 15en October voor notaris en getuygen gepasseert en verleden2), gemaect ende gelegateert, maecken ende legateren by desen aen Wilhelm Bentinck, heer van Rhoon, onse camerheer, ofte by sijn overleyden aen desselfs kinderen, het graefschap van Leerdam ende baronie van Acquoy, alsmede de heerlijkheyt ende baronie van Ysel- steyn, met d'apendentie van dien, vry van alle lasten, die daerop soude mogen staen(...)'*¹³⁹

¹³⁷ Onnekink, *The Anglo-Dutch Favorite* 13

¹³⁸ *Ibidem* 13

¹³⁹ Japikse, *Correspondentie van Willem III*, 47

Veel belangrijke Engelse politici konden niet hebben dat de belangrijkste bestuursfuncties niet in hun handen waren. Ze waren boos dat Willem III iemand had meegenomen uit de Republiek en hem in Engeland als zijn belangrijkste vertrouweling aangesteld.¹⁴⁰ Veel verhalen en roddels over een vermeende homoseksuele relatie tussen Bentinck en Willem III zijn uit Engeland afkomstig. Het is goed mogelijk dat deze verhalen uit afgunst van veel Engelsen tegenover Bentinck zijn ontstaan.

3.5 Belang relatie voor voorbereiding Glorious Revolutie

De relatie tussen Willem III en Hans Willem Bentinck is in zoverre belangrijk geweest, dat zij zeer intiem van aard was. Deze unieke vriendschappelijke relatie heeft ervoor gezorgd dat zij beiden een belangrijk deel van de voorbereidingen van de invasie op zich konden nemen. Doordat zij elkaar volledig vertrouwden en al van jongs af aan kenden, konden zij uiterst goed samenwerken. Vrijwel alle contacten van de Prins met de Engelse oppositie liepen via Bentinck. Daardoor kon de Prins buiten schot blijven, mocht er iets uitlekken op een moment dat het nog geen tijd was voor de invasie. De Prins vertrouwde Bentinck met een gerust hart alle voorbereidingen toe. Bentinck overlegde op zijn beurt weer alles met de Prins, wat ook blijkt uit de intensieve briefwisseling tussen beiden.¹⁴¹

¹⁴⁰ Japikse, *Correspondentie van Willem III* 214

¹⁴¹ *Ibidem*, 30, 32, 35-39, 41-44, 47, 48, 53, 54, 56-59, 624

Conclusie

De Glorious Revolution heeft een zeer complexe voorgeschiedenis gehad. Het is een revolutie geweest die vanuit twee landen voorbereid is. De Glorious Revolution kwam noch enkel vanuit Engeland, noch enkel vanuit de Republiek. Deze revolutie neemt daarom een bijzondere plaats in binnen de geschiedschrijving. De belangrijkste regisseurs van deze revolutie kwamen uit de Republiek, namelijk Hans Willem Bentinck en Willem III. Zij bedachten het plan om gezamenlijk met Engeland een vuist tegen Frankrijk te maken. Vanuit de Republiek werd bedacht dat een invasie in Engeland de oplossing was voor de benauwende situatie waarin de Republiek zich in het laatste kwartaal van de 17de eeuw bevond. In die zin onderschrijft de visie van Jonathan Israël, die in zijn essay *The Dutch role in the Glorious Revolution* juist. Hij stelt dat de Glorious Revolution vooral vanuit Nederland bedacht, en geregisseerd is.¹⁴²

De nuance die hierin aangebracht moet worden betreft de rol van Hans Willem Bentinck. Hij heeft, als belangrijkste vertrouweling en adviseur van stadhouder Willem III een zeer grote rol gespeeld in de voorbereiding hiervan. Zijn rol wordt door Israël onderbelicht. Naast Willem III is Hans Willem Bentinck de belangrijkste acteur en schakel geweest in het ontstaan van en de voorbereidingen op de Glorious Revolution. Vier hoofdpunten komen naar voren ter ondersteuning van dit argument.

¹⁴² Israël, *The Anglo-Dutch Moment* 162

Allereerst heeft Bentinck het plan van Willem III om Engeland binnen te vallen volledig gesteund. Daarnaast heeft hij intensief contact gelegd met de Engelse oppositie. Daardoor kreeg Willem III een beeld van het draagvlak wat er in Engeland bestond voor een eventuele invasie vanuit de Republiek. Willem III wist voorafgaand aan de invasie niet exact heeft wie hem vanuit Engeland zou steunen. Wel had hij de zekerheid dat een aantal kopstukken uit het Engelse parlement en de Engelse geestelijkheid aan zijn kant zouden staan. Naast de zogenaamde Immortal Seven waren daar nog een aantal andere zwaargewichten uit de Engelse politiek, zoals Thomas Warton en William Skelton.

Ten tweede wist Bentinck door zijn contacten met de Engelse oppositie nauwkeurig welke ideologische lading er aan de invasie gegeven moest worden. In samenwerking met de raadspensionaris van Holland Caspar Fagel en nog een aantal anderen werd het religieuze aspect aan de revolutie toegevoegd. De Whigs die vanuit Engeland en vanuit de Republiek meewerkten aan de Revolutie werden ervan overtuigd dat Willem III als redder van het protestantisme in Devon aankwam op 15 november 1688. De eigenlijke reden voor de invasie vanuit de Republiek werd zo min mogelijk in de schijnwerpers gezet. De strategische en economische oorzaken die voor Willem III de reden waren Engeland binnen te vallen werden buiten de Republiek niet genoemd. Daarbij komt nog dat Bentinck zelf vond dat vrijheid en de juiste religie zeer belangrijke steunpilaren van de Revolutie waren. Zijn eigen overtuiging is zo ook belangrijk geweest voor de revolutie.

Ten derde is Bentinck als diplomaat zeer invloedrijk geweest in aanloop naar de Glorious Revolution. Doordat hij al ver voor de revolutie door de stadhouder naar Engeland gestuurd werd als diplomaat deed hij veel contacten

op in Engeland. Deze contacten zouden in aanloop naar de invasie van grote waarde blijken te zijn. Tevens regelde Bentinck als diplomaat Duitse steun voor het geval Frankrijk de Republiek binnen zou vallen.

Als vierde punt was Bentinck een belangrijk organisator. Dankzij zijn eerdere positie in het leger had hij groot inzicht in de militaire organisatie van de Republiek. Bentinck was belangrijk in het organiseren en mobiliseren van het leger en de vloot voor de invasie.

Naast deze vier punten waarin Bentinck een grote rol heeft gespeeld, is de relatie tussen Willem III en Hans Willem Bentinck ook zeer belangrijk geweest voor de voorbereidingen op de Glorious Revolution. De intieme vertrouwensband die deze twee hadden resulteerde in een uiterst goede samenwerking. Doordat Bentinck en Willem III al van jongs af aan met elkaar op trokken, hadden zij op latere leeftijd een zeer goede band met elkaar. Bentinck groeide door zijn vriendschap met de Prins uit tot één van de invloedrijkste mannen van de Republiek. Dit resulteerde in het feit dat Hans Willem Bentinck in staat was een zeer grote rol spelen in de voorbereidingen van de Glorious Revolution in 1688.

Literatuurlijst

Literatuur

- A.J. van der Aa, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden Deel 2. Eerste en Tweede Stuk* (Haarlem 1854)
- Anderson, M.S. *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919* (Londen 1993)
- Ashley, M., *The Glorious Revolution of 1688* (Londen 1966)
- Beddard, R., *The Revolutions of 1688* (Oxford 1991)
- Beddard, R., *A Kingdom Without A King* (Oxford 1988)
- Carswell, John *The Descent on England* (Londen 1969)
- Carswell, John *The Old Cause: Three Biographical Studies in Whiggism* (Londen 1954)
- Cruickshanks, E., *By Force or By Default? The Revolution of 1688-1689* (Edinburgh 1989)
- Cruickshanks, E. *The Glorious Revolution* (Londen 2000)
- Israël, Jonathan I., *The Anglo-Dutch moment* (New York 1991)
- Japikse, N *Correspondentie van Willem III en Hans Willem Bentinck Deel 1* (Den Haag 1927)
- Jones, G.H., *Convergent Forces: Immediate Causes of the Revolution of 1688 in England* (Iowa 1990)
- Jones, D.L., *A Parliamentary History of the Glorious Revolution* (Londen 1988)
- Kennet, White *The History Of England vol. 3* (Londen 1719)
- Kenyon, J.P. *The Nobility in the Revolution of 1688* (Hull 1963)
- Onnekink, D.M.L., *The Anglo-Dutch Favourite. The career of Hans Willem Bentinck, 1st Earl of Portland (1649-1709)* Proefschrift 2004
- Rijperman, H.P.P. *Uit de correspondentie van prins Willem III, den stadhouder-koning* (Amsterdam 1938)
- Robbins, Christopher *The Earl of Wharton and Whig Party politics 1679-1715* (New York 1991)
- W. Temple, 'Memoirs 1672-1679', in: *The works of Sir William Temple* (Edinburgh, 1754)

- Thompson J.M. en Padover S.K., *Secret Diplomacy* (New York 1963)
- Troost, Wouter *Stadhouder-koning Willem III: een politieke biografie* (Hilversum 2001)

Websites

- Afbeelding van Hans Willem Bentinck
<http://www.thepeerage.com/p965.htm>, geraadpleegd 21-01-2011
- Programma Encyclopedia Britannica Eleventh Edition, zoekwoord Whig And Tory
- Previous Prince Of Wales
- <http://www.princeofwales.gov.uk>, geraadpleegd 15-01-2011